

विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छतासम्बन्धी कार्यविधि, २०७४

नेपाल सरकार
शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय
शिक्षा विभाग
सानोठिमी, भक्तपुर
२०७४

विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छतासम्बन्धी कार्यविधि, २०७४

प्रस्तावना:

विश्वव्यापी दिगो विकास लक्ष्य ४ अन्तर्गत सबै विद्यालयहरूमा आधारभूत खानेपानी, सरसफाइ र स्वच्छताको प्रावधान हुनपर्ने गरी सूचकाङ्क तोकेको, नेपालको संविधानको भाग तीन मौलिक हकको धारा ३५ को उपधारा ४ ले प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइमा पहुँचको हक सुनिश्चित गरेको र विद्यालय क्षेत्र विकास योजनाले गुणस्तरीय शिक्षाको लागि विद्यालयमा स्वच्छ खानेपानी व्यवस्थापन, सरसफाइका सुविधा र स्वच्छ वातावरणको आवश्यकतालाई महत्वपूर्ण पक्षको रूपमा लिएको सन्दर्भमा सबै विद्यालयहरूमा खानेपानी र सरसफाइको सुविधा एवम् स्वच्छ वातावरणको विकास तथा प्रवर्द्धन गर्ने कार्यमा एकरूपता ल्याई सिकाइ उपलब्धि तथा शैक्षिक गुणस्तरमा सुधार गर्न आवश्यक भएकोले,

परिच्छेद १

सङ्क्षिप्त नाम र परिभाषा

१ सङ्क्षिप्त नाम र प्रारम्भ:

- क. यो कार्यविधिको नाम “विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छतासम्बन्धी कार्यविधि २०७४” रहेको छ ।
- ख. यो कार्यविधि शिक्षा विभागबाट स्वीकृत भएको मितिदेखि प्रारम्भ हुनेछ । स्थानीय तहले यस कार्यविधिलाई संशोधन वा अनुमोदन गरी तोकिएको मितिबाट सम्बन्धित स्थानीय तहभित्रका सम्पूर्ण विद्यालयहरूमा लागू गराउने व्यवस्था गर्न सक्नेछ ।

२ परिभाषा:

- क) “तारा पद्धति” भन्नाले विद्यालयमा विद्यमान खानेपानी र सरसफाइका सुविधा, स्वच्छता अभ्यासको अवस्था, संस्थागत सुदृढीकरण र दिगोपनासँग सम्बन्धित तोकिएको सूचकहरूको आधारमा विद्यालयले स्वमूल्याङ्कन गरी विद्यालय व्यवस्थापन समितिको सिफारिशमा गाउँ वा नगरस्तरीय शिक्षा समितिले प्रमाणीकरण गरे अनुसार एक, दुई वा तीन तारामा वर्गीकरण गर्दै खानेपानी, सरसफाइ र स्वच्छता प्रवर्द्धनलाई स्तरीकृत गर्दै लैजाने पद्धतिलाई जनाउछ ।
- ख) “समिति” भन्नाले विद्यालयस्तरमा गठन हुने विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता समन्वय समितिलाई जनाउछ ।

परिच्छेद २ लक्ष्य, उद्देश्य तथा रणनीति

२.१ लक्ष्य:

विद्यालयमा दिगो खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता प्रवर्धन गरी शैक्षिक उपलब्धि बढाउन अनुकूल वातावरणको सिर्जना गर्ने ।

२.२ उद्देश्यहरू:

२.२.१. विद्यालयमा सबै बालबालिकाहरूका लागि अनुकूल हुने गरी खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छताका सूचक एवम् मापदण्ड तयार गर्ने,

२.२.२. तयार गरिएको मापदण्ड कार्यान्वयनका लागि विधि, प्रक्रिया र पद्धतिका विषयमा सहजीकरण गर्ने,

२.२.३. विद्यालयमा स्वच्छ खानेपानीको व्यवस्थापन, सरसफाइका सुविधा र स्वच्छ वातावरण तयार गर्नका लागि उपलब्ध स्रोत साधनको उपयोगमा विभिन्न निकायहरूको भूमिका पहिचान एवम् समन्वयका लागि सहजीकरण गर्ने,

२.३ रणनीतिहरू:

२.३.१. विद्यालय खानेपानी सरसफाइ तथा स्वच्छताका सवालहरूलाई संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय तहका योजना प्रक्रियामा प्रवाहीकरण गर्ने,

२.३.२. विद्यालय खानेपानी सरसफाइ तथा स्वच्छता प्रवर्धनका लागि सरकारी, गैर सरकारी, निजी क्षेत्र र नागरिक समाजका बीच समन्वय, सहकार्य र साभेदारी गर्ने,

२.३.३. विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छताको विषयलाई विद्यालय स्तरीय योजनामा समावेश गर्ने,

२.३.४. विद्यालय खानेपानी र सरसफाइका सुविधा र स्वच्छता प्रवर्धनका लागि निरन्तर स्वमूल्याङ्कन पद्धति अवलम्बन गर्ने,

२.३.५. बाल क्लब, विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता समन्वय समिति र सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास गर्ने,

२.३.६. विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता कायम गर्ने कार्यलाई नियमित सिकाइ क्रियाकलापसंग आबद्ध गर्ने,

परिच्छेद ३

विद्यालय खानेपानी सरसफाई तथा स्वच्छताका मापदण्ड

३.१ सबै विद्यालयहरूमा पानी, शौचालय, वातावरणीय सरसफाई, हरियाली वातावरण, स्वच्छता सुविधा, स्वच्छता शिक्षा, महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापन, संस्थागत व्यवस्था र दिगोपना, विपद जोखिम व्यवस्थापन, अनुगमन तथा जवाफदेहिताका आधार सहितको मापदण्ड हुनेछ। विद्यालय खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छताका अवस्थालाई मूल्याङ्कन गरी वर्गीकरण गर्न तारा पद्धतिलाई आधार मानिनेछ। विद्यालयको वर्गीकरण अनुसूची १ अनुसारको मापदण्डहरूको आधारमा गरिनेछ।

३.२ विद्यालयमा विद्यमान खानेपानी सरसफाई एवम स्वच्छताको अवस्था हेरी तोकिएका मापदण्डको आधारमा विद्यालयलाई उत्कृष्ट, मध्यम र सुधारोन्मुख गरी तीन वर्गमा वर्गीकरण गरिनेछ।

३.३ यसै कार्यविधिका आधारमा पहिचान भएका उत्कृष्ट विद्यालयका लागि तीन तारा, मध्यम अवस्थाका लागि दुई तारा र सुधारोन्मुख अवस्थाका लागि एक तारा सबैले देख्न सक्ने ठाउँमा प्रदर्शन गर्ने व्यवस्था विद्यालयले मिलाउनु पर्नेछ।

परिच्छेद ४

समिति सम्बन्धी व्यवस्था

४.१ विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता समन्वय समिति: विद्यालयमा खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छतासम्बन्धी योजना तर्जुमा, सञ्चालन, रेखदेख र व्यवस्थापनमा सहयोग गर्नका लागि प्रत्येक विद्यालयमा सम्बन्धित विद्यालय व्यवस्थापन समितिको मातहतमा रहने गरी देहायका सदस्य रहेको एक विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता समन्वय समिति रहनेछ :-

क) विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्षले तोकेको सो समितिको सदस्य	- अध्यक्ष
ख) विद्यालयका प्रधानाध्यापक	- सदस्य
ग) शिक्षक अभिभावक सङ्घले आफूमध्येबाट छानी पठाएको एकजना महिला सदस्य	- सदस्य
घ) विद्यालय सेवा क्षेत्रभित्र रहेको स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्थाको प्रतिनिधि एकजना	- सदस्य
ङ) बाल क्लबका पदाधारीहरूले आफूमध्येबाट छानी पठाएको एकजना छात्रा सहित दुईजना	-सदस्य
च) विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्पर्क शिक्षक एकजना	- सदस्य सचिव

४.२ बैठक सम्बन्धी कार्यविधि :

- ४.२.१. समितिको बैठक दुई महिनामा कम्तीमा एक पटक बस्नेछ ।
- ४.२.२. समितिको बैठक सो समितिको अध्यक्षको निर्देशनमा सदस्य सचिवले बोलाउनेछ ।
- ४.२.३.समन्वय समितिको बैठकमा छलफल हुने विषय सूची सदस्य सचिवले बैठक पूर्व सदस्यहरूलाई जानकारी गराउनु पर्नेछ ।
- ४.२.४.समितिमा तत्काल कायम रहेका पचास प्रतिशतभन्दा बढी सदस्यहरू उपस्थित भएमा गणपुरक संख्या पुगेको मानिनेछ ।
- ४.२.५. समितिको बैठकको अध्यक्षता समितिको अध्यक्षले गर्नेछ र निजको अनुपस्थितिमा बैठकमा उपस्थित सदस्यहरूले आफूमध्येबाट छानेको सदस्यले बैठकको अध्यक्षता गर्नेछ ।
- ४.२.६.समितिको बैठकमा बहुमतको राय मान्य हुनेछ र मत बराबर भएमा बैठकको अध्यक्षता गर्ने व्यक्तिले निर्णायक मत दिन सक्नेछ ।
- ४.२.७. बैठक सम्बन्धी अन्य कार्यविधि समिति आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।

४.३ समितिको काम कर्तव्य र अधिकार

- ४.३.१ विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सुविधाहरूको सुनिश्चितताका लागि सहभागितात्मक योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने,
- ४.३.२ विद्यालयमा खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता प्रवर्धनका लागि सरोकारवालाहरूसँग समन्वय र सहकार्य गर्ने,
- ४.३.३ विद्यालय सुधार योजनामा खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छताका क्रियाकलापहरू समावेश गराइ स्वच्छताको अभ्यास गराउने वातावरण तयार गर्ने,
- ४.३.४ विद्यालयलाई मापदण्डको आधारमा उत्कृष्ट अवस्थामा पुर्याउनका लागि आवश्यक स्रोतहरूको खोजी र व्यवस्थापन गर्ने,
- ४.३.५ विद्यालयका खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सुविधाहरूको मर्मत, सम्भार, रेखदेख र अनुगमन गर्ने,
- ४.३.६ विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छताको स्वअनुगमन फाराम भरी विद्यालय व्यवस्थापन समितिलाई उपलब्ध गराउने,
- ४.३.७ विद्यालयलाई तीनतारायुक्त बनाउन र निरन्तरता दिनका लागि विद्यालय व्यवस्थापन, प्रशासन र बाल क्लबसँग समन्वय गरी अन्य आवश्यक क्रियाकलापहरू गर्ने,

परिच्छेद ५

स्वमूल्याङ्कन, वर्गीकरण र प्रमाणिकरण

५.१ विद्यालय स्वमूल्याङ्कन, वर्गीकरण र प्रमाणिकरण प्रक्रिया:

- ५.१.१ परिच्छेद ३ को ३.१ मा उल्लिखित सूचकहरूको आधारमा समितिले शैक्षिक सत्र सुरु भएको दुई महिना भित्र स्वमूल्याङ्कन गर्नुपर्नेछ ।
- ५.१.२ समितिले आफ्नो रायसहित स्वमूल्यांकन फाराम विद्यालय व्यवस्थापन समितिमा पेश गर्नुपर्नेछ ।
- ५.१.३ विद्यालय व्यवस्थापन समितिले आफ्नो रायसहित स्वमूल्यांकन फाराम प्रमाणिकरणका लागि सम्बन्धित गाउँपालिका/नगरपालिकास्तरीय शिक्षा समिति समक्ष पेश गर्नुपर्नेछ ।
- ५.१.४ गाउँपालिका/नगरपालिका स्तरीय शिक्षा समितिले विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छतामा प्राविधिक सहितको सिफारिसमा तारा निर्धारण गर्नेछ ।
- ५.१.५ लगातार दुई पटकको वार्षिक समीक्षामा कुनै विद्यालयले तीन ताराको अवस्थालाई कायम राख्न सफल भएमा सम्बन्धित गाउँ/नगरपालिका स्तरीय शिक्षा समितिले त्यस्ता विद्यालयलाई प्रोत्साहन स्वरूप पुरस्कार प्रदान गर्न सक्नेछ ।

परिच्छेद ६

क्षमता विकास तथा वित्तीय व्यवस्थापन

६.१ क्षमता विकासका क्रियाकलापः

विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता प्रवर्धनका लागि विभिन्न तहमा क्षमता विकासका देहाय बमोजिमका क्रियाकलापहरू सञ्चालन हुनेछन् :-

६.१.१ सङ्घीय तहको समन्वयमा विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता प्रवर्धनका लागि नीतिगत विषयमा गोष्ठी सेमिनारहरू आयोजना गरिनेछ ।

६.१.२ प्रदेश तहको समन्वयमा सरकारी तथा गैर सरकारी निकाय र सरोकारवालाहरूलाई विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता प्रवर्धन सम्बन्धी सिकाइ आदान प्रदान, योजना तर्जुमा तथा समन्वय गोष्ठी तथा सम्मेलनहरूको आयोजना गरिनेछ ।

६.१.३ स्थानीय तहको समन्वयमा सरकारी तथा गैर सरकारी निकाय, गाउँ तथा नगरपालिकास्तरीय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता समन्वय समिति, गाउँ तथा नगरपालिकास्तरीय शिक्षा समितिका पदाधिकारीहरू, शिक्षक अभिभावक संघ र बालकलब समेतलाई विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता प्रवर्धन सम्बन्धी अभिमुखीकरण गोष्ठी सञ्चालन गरिनेछ ।

६.२ वित्तीय व्यवस्थापन :

६.२.१ विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ लगायतका सुविधाहरूको मर्मत सम्भार एवम् स्तर वृद्धि गर्न विद्यालयले निम्न स्रोतहरूबाट छुट्टै मर्मत सम्भार कोषको व्यवस्था गर्न सक्नेछ :-

क. सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहबाट प्राप्त रकम,

ख. संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय निकायहरू, दातृ निकायहरू र विकासका साभेदारहरूबाट नियमानुसार प्राप्त सहयोग,

ग. अन्य व्यक्ति वा निकायहरूबाट प्राप्त दानदातव्य, पुरस्कार,

घ. विद्यालय स्वयंले सङ्कलन तथा विनियोजन गरेको रकम,

६.२.२ विद्यालयले मर्मत सम्भार कोषबाट देहायबमोजिमका कार्यहरू गर्न सक्नेछ :-

क. विद्यालय खानेपानी तथा सरसफाइका सुविधाहरूको मर्मत सम्भार,

ख. सरसफाइ सामग्रीहरू (ब्रस, साबुन हर्षिक वा फिनेल आदि) व्यवस्थापन,

ग. मर्मत सम्भारका लागि आवश्यक पर्ने औजार तथा सामग्रीहरूको व्यवस्था लगायत अन्य आवश्यक कार्यहरू,

घ. अनुसुचि १ बमोजिमका सूचकहरूको आधारमा स्तरोन्नतिसंग सम्बन्धित कार्यहरू गर्न,

विभिन्न निकायहरूको भूमिका

सबै विद्यालयहरूमा खानेपानी र सरसफाइको सुविधा एवम् स्वच्छता प्रवर्धनमा एकरूपता ल्याई बालबालिकाहरूको विद्यालयमा उपस्थित हुने दरमा वृद्धि गरी सिकाइ उपलब्धि तथा शैक्षिक गुणस्तरमा सुधार गर्न देहायका निकायहरूको निम्नानुसारको भूमिका रहनेछ :-

७.१ शिक्षा विभाग वा संघीय शिक्षा हेर्ने निकाय :

- क. विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धी नीति नियम तयार गर्न मन्त्रालयलाई सहयोग गर्ने र स्वीकृत नीति नियम लागु गर्ने,
- ख. विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता प्रवर्धनका लागि बजेटको व्यवस्था गर्ने,
- ग. मातहतका निकायहरूलाई मार्ग दर्शन गर्ने,
- घ. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने,
- ङ विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धी अनुसन्धान, विकास तथा प्रभाव मूल्याङ्कनमा सहयोग गर्ने,
- च. विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धी सूचकहरूलाई शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणालीमा आवद्ध गर्ने,

७.२ गाउँपालिका/नगरपालिकास्तरीय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता समन्वय समिति :

- क. गाउँ सभा वा नगर सभालाई कानून बनाउन, कार्यान्वयन गर्न सहयोग गर्ने,
- ख. विद्यालय स्तरमा योजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि बजेटको व्यवस्था गर्ने,
- ग. सूचना तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन गर्ने,
- घ. विद्यालयहरूमा गाउँ तथा नगर शिक्षा समिति मार्फत प्राप्त भएका तोकिएका मापदण्ड बमोजिम कमजोर देखिएका विद्यालयहरूलाई प्राथमिकताको आधारमा खानेपानी तथा सरसफाइका सुविधाहरू निर्माणमा सहयोग गर्ने,
- ङ विद्यालयहरूको अनुगमन, सुपरिवेक्षण तथा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गरी गाउँपालिका वा नगरपालिकास्तरीय शिक्षा समितिलाई सल्लाह सुझाव दिने,
- च. शिक्षक र विद्यालय व्यवस्थापन समितिहरूको क्षमता विकासमा सहयोग गर्ने,
- छ. गाउँपालिका वा नगरपालिकालाई खुला दिसामुक्त र पूर्ण सरसफाइउन्मुख क्षेत्र घोषणा गर्नुभन्दा पहिला सबै विद्यालयहरूमा खानेपानी सरसफाइ तथा स्वच्छताको सुविधा भई प्रयोग भएको अवस्थाको सुनिश्चितता गर्ने,

७.३ गाउँ शिक्षा वा नगर शिक्षा समिति : प्रत्येक गाउँपालिका वा नगरपालिकामा शिक्षा ऐनमा उल्लेख भएबमोजिम गठन भएको गाउँ शिक्षा वा नगर शिक्षा समितिले नै आफ्नो गाउँपालिका वा नगरपालिका क्षेत्रभित्र सञ्चालन हुने विद्यालयहरूमा विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छताका क्रियाकलापहरूको व्यवस्थापन, रेखदेख, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको काम गर्नेछ :-

- क. खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छतासम्बन्धी रणनीतिक योजना तयारी तथा बजेटको व्यवस्थापन गर्ने,
- ख. सूचना, शिक्षा, संचारसंग सम्बन्धित श्रव्य दृष्य सामग्रीहरूको विकास तथा वितरणमा सहयोग गर्ने,
- ग. सरोकारवालाहरूको क्षमता विकासमा सहयोग गर्ने,
- घ. गाउँपालिका वा नगरपालिकालाई खुला दिसामुक्त र पूर्ण सरसफाइउन्मुख क्षेत्र घोषणा गर्नुभन्दा पहिला सबै विद्यालयहरूमा खानेपानी सरसफाइ तथा स्वच्छताको सुविधा भई प्रयोग भएको अवस्थाको सुनिश्चितता गर्ने,
- ङ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरी गराई तारा प्रमाणीकरण गर्ने,
- च. मापदण्ड पुरा नभएका विद्यालयहरूको स्तर वृद्धिको लागि आवश्यक बजेट व्यवस्थापन गर्न गाउँ तथा नगरस्तरीय खानेपानी सरसफाइ तथा स्वच्छता समन्वय समितिलाई सिफारिस गर्ने,

७.४ स्रोतव्यक्ति :

- क. विद्यालयहरूमा खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छताको अनुगमन गरी निर्देशन दिने,

ख. सूचना तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन गर्ने,

ग. विद्यालयहरूको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्ने,

७.५ विद्यालय व्यवस्थापन समिति: प्रत्येक विद्यालयमा शिक्षा ऐनमा उल्लेख भएबमोजिम गठन भएको विद्यालय व्यवस्थापन समितिले नै विद्यालयमा खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छताका क्रियाकलापहरू सञ्चालन, रेखदेख र व्यवस्थापन गर्नेछ :

क. योजना निर्माण, समन्वय, अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण गर्ने,

ख. विद्यालयमा खानेपानी तथा सरसफाइका सुविधाहरूको सुनिश्चित गर्ने,

ग. कोष सङ्कलन तथा परिचालन गर्ने,

घ. समितिले पेश गरेको स्वमूल्यांकन फाराम समीक्षा गरी प्रमाणिकरणको लागि गाउँ तथा नगरस्तरीय शिक्षा समिति समक्ष पेश गर्ने,

ङ. समितिले सिफारिस गरेको स्वमूल्यांकनमा आवश्यकता अनुसार पुनरवलोकनका लागि सोही समितिमा पठाउने व्यवस्था गर्ने,

७.६ प्रधानाध्यापक :

क. खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता योजना तर्जुमा, समन्वय, सञ्चार र कार्यान्वयन गर्न समितिलाई सहयोग गर्ने,

ख. समितिले तयार गरेको योजना तथा प्रस्तावित कार्यक्रमलाई विद्यालय स्तरीय योजनामा समावेश गर्ने,

ग. खानेपानी र सरसफाइमा तीन ताराको अवस्था हासिल गरी यसलाई कायम राख्न आवश्यक व्यवस्था गर्ने,

घ. विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता प्रवर्धन सम्बन्धी अतिरिक्त क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्ने,

ङ. कार्यरत शिक्षकमध्ये उपलब्ध भएसम्म एक जना महिला शिक्षकलाई विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्पर्क शिक्षक तोक्ने,

च. विद्यालयले विषयसँग सम्बन्धीत नियमित शिक्षण सिकाइ गर्दा खानेपानी, सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धी विषय समावेश गरी पठनपाठन गराउने व्यवस्था मिलाउने,

७.७ अभिभावक :

क. विद्यालयमा खानेपानी तथा सरसफाइका सुविधाहरू निर्माण, मर्मत सम्भार गर्न सहयोग गर्ने,

ख. बालबालिकाहरूलाई जीवन पद्धतिकै रूपमा स्वच्छकर आनीबानी अपनाउन उत्प्रेरित गर्ने,

७.८ विद्यार्थी बाल क्लब :

क. विद्यालयमा खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनमा सहयोग गर्ने,

ख. उपयुक्त स्वच्छकर आनीबानी अपनाउने र सहपाठीहरूलाई समेत अपनाउन उत्प्रेरित गर्ने,

ग. सफलताका कथाहरूको सङ्कलन र प्रदर्शन गर्ने,

घ. घर, अभिभावक, सहपाठीहरू र समुदायलाई उत्प्रेरित गर्ने,

७.९ विकासका साभेदारहरू :

क. विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छताका लागि आर्थिक सहयोग गर्ने,

ख. विपदको समयमा विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छताका लागि मानवीय सहयोग उपलब्ध गराउने,

ग. क्षमता विकास तथा अनुसन्धानका लागि सहयोग उपलब्ध गराउने,

घ. चेतनामूलक सामग्रीहरूको विकास र वितरणमा सहयोग गर्ने,

ङ. राम्रा अभ्यासहरूको संकलन गरी छपाइ तथा वितरण गर्ने,

परिच्छेद ८ विविध

- ८.१ **प्रमाणिकरण गर्ने प्रक्रिया** : समितिले शैक्षिक सत्र सुरु भएको दुई महिनाभित्र अनुसूचि १ अनुसारको सूचकहरुको आधारमा स्वमूल्याङ्कन गरी रायसहित गाउँ वा नगर शिक्षा समितिमा प्रमाणिकरण लागि विद्यालय व्यवस्थापन समिति समक्ष पेश गर्नुपर्नेछ । प्राप्त प्रतिवेदन विद्यालय व्यवस्थापन समितिले एक महिनाभित्र प्रमाणिकरणका लागि गाउँ वा नगर शिक्षा समिति समक्ष पठाउनुपर्नेछ । गाउँ वा नगर शिक्षा समितिले अनुगमन मूल्याङ्कन गरी तारा निर्धारणको प्रमाणीकरण गर्नेछ । गाउँ वा नगर शिक्षा समितिले सोको प्रतिवेदन गाउँपालिका वा नगरपालिका स्तरीय खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता समन्वय समितिमा पठाउनु पर्नेछ ।
- ८.२ **स्थानीय तहमा पेश गर्नुपर्ने** : सम्बन्धित विद्यालयले विद्यालय खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धमा आफूले प्रमाणिकरण पश्चात प्राप्त गरेको नतिजाको विवरण स्थानीय तहको शिक्षा हेर्ने निकायमा पठाउनु पर्नेछ ।

अनुसूची १

विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छताका मापदण्ड

विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छताका उपलब्धतालाई मूल्याङ्कन गरी स्तरीकरण गर्न देहायका सूचकहरूको आधारमा तारा पद्धति बमोजिम वर्गीकरण गरिनेछ :-

क्र.स	आधारहरू	सूचकहरू (तारा प्राप्त गर्ने आधारहरू)		
		एक तारा	दुई तारा	तीन तारा
१	पानी	पिउन, हात धुन र सरसफाइ गर्नका लागि पानीको उपलब्धता	विद्यालयमा पिउनका लागि शुद्धीकरण गरिएको पानीको व्यवस्था	सबै बालबालिकाहरूको पहुँच सहितको पिउन र सरसफाइका लागि सुरक्षित र पर्याप्त पानीको उपलब्धता (प्रति व्यक्ति दैनिक १२ लि.)
२	शौचालय	छात्रा तथा छात्रहरूका लागि चुकुलसहितका अलग अलग शौचालय भएको	बाल, लैङ्गिक, अपाङ्गता र वातावरण मैत्री युरिनल र पानीसहितको धारा भएको शौचालयको व्यवस्था	सुरक्षित स्थानमा बाल, लैङ्गिक, अपाङ्गता र वातावरण मैत्री (२५ छात्रा र ४० छात्रहरूको अनुपातमा) पर्याप्त पानीसहितको शौचालयको सुविधासहित दिसा, पिसाबको सुरक्षित निकासको व्यवस्था मिलाइएको
३	वातावरणीय सरसफाइ	ठोस फोहरलाई डस्टबिनमा सङ्कलन गरी समय समयमा विसर्जन गर्ने गरिएको	ठोस फोहरहरूलाई सिसा वा धातुजन्य, नकुहिने र कुहिने गरी अलग अलग डस्टबिनमा सङ्कलन गरी कम्तिमा हप्तामा एक पटक विसर्जन गर्ने गरिएको	सामग्रीहरूको प्रयोग घटाउने, पुनःप्रयोग गर्ने र पुनःचक्रणको पद्धति लागू गरी फोहोरको व्यवस्थापन गरिएको
४	सफा र हरियाली वातावरण	विद्यालय सेवाक्षेत्र खुला दिसा मुक्त घोषणा भएको	विद्यालय परिसरभित्र फूलहरू रोपी बगैँचाको व्यवस्था भएको	विद्यालयभित्रको उपयुक्त खाली जमिनमा वृक्षरोपण र बगैँचा/करेसावारीको विकास गरिएको
५	स्वच्छता सुविधा	पानी र साबुनसहितको हात धुने सुविधा भएको	समूहमा साबुन पानीले हात धुने स्थायी सुविधासहित साबुन र पानीको नियमित व्यवस्था भएको	समूहमा साबुन पानीले हात धुने स्थायी सुविधा (छात्रा ४० र छात्र ६० को अनुपातमा एक धारा) मा सबैको सहज पहुँच सहित प्रयोग भई नाली वा सोकपिट वा बगैँचा वा करेसावारीमा पानीको निकासको व्यवस्था गरिएको

६	स्वच्छता शिक्षा	सबै कक्षामा स्वच्छता शिक्षा अध्ययन, अध्यापन हुने गरेको पाँच कक्षाभन्दा माथि महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापन पठन पाठन गर्ने गरिएको	विद्यार्थीहरूको व्यावहारिक र जीवन उपयोगी स्वच्छता शिक्षामा सक्रिय सहभागिता हुने गरेको	स्वास्थ्य तथा वातावरण विषयमा विद्यार्थीहरूको व्यक्तिगत सरसफाइ र स्वच्छता व्यवहार (समूहमा हात धुने, व्यक्तिगत सरसफाइ र शौचालयको सरसफाइ गर्ने) का आधारमा अड्क दिने पद्धतिको अवलम्बन गरिएको
७	महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापन सुविधा	सेनिटरी प्याड व्यवस्थापनका लागि छात्रा शौचालयहरूमा ढकनसहितको डस्टबिन राखिएको	आकस्मिक अवस्थाका लागि सहज सेनिटरी प्याडको व्यवस्था र प्रयोग गरिएका प्याडहरूको सुरक्षित विसर्जन गर्ने गरिएको	छात्राहरूले पुन प्रयोग गर्ने सेनिटरी प्याड तयार गर्ने सीप सिकी वा स्वस्थकर प्याड प्रयोगमा ल्याएका र महिनावारी स्वच्छता सुविधाहरू सञ्चालनमा रहेका
८	संस्थागत व्यवस्था र दिगोपना	बाल क्लब र विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता समन्वय समिति गठन भएको	विद्यालय सुधार योजनामा खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता योजना समावेश भएको	नियमित मर्मत सम्भारका लागि मर्मत सम्भार कोषको व्यवस्था, आवश्यक सीप र जगेडा औजारहरूको व्यवस्था भएको र नियमित रूपमा तालिका अनुसार शौचालय, धारा र हातधुने ठाउँको सरसफाइ गर्ने गरिएको
९	विपत जोखिम व्यवस्थापन	शिक्षक तथा बालबालिकाहरूलाई विपत जोखिम न्यूनीकरण सम्बन्धमा क्षमता विकास गरिएको	खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता समेतको विपत पूर्व तयारी र प्रतिकार्य योजना तयार गरिएको र जोखिम नक्साङ्कन तयार गरी सबैले देख्ने स्थानमा टाँगिएको	खानेपानी तथा सरसफाइका संरचनाहरू नेपाल सरकारको स्वीकृत मापदण्ड (विपद जोखिम न्यूनीकरण) अनुसार निर्माण भएको
१०	अनुगमन तथा जवाफदेहिता	खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता र महिनावारी स्वच्छताका लागि सम्पर्क शिक्षक (महिलालाई प्राथमिकता) को व्यवस्था गरिएको	खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता र महिनावारी स्वच्छता सम्पर्क शिक्षकको निगरानीमा दैनिक रूपमा शौचालयको सफाइ र साबुन पानीले हात धुने गरिएको	खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता र महिनावारी स्वच्छता सम्पर्क शिक्षकको सहजीकरणमा खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता कर्नर (सम्बन्धित पुस्तक, पत्रिका, पोष्टर, सूचना तथा जानकारीमूलक सामग्री र सेनिटरी प्याड) को स्थापना गरिएको

एक, दुई र तीन तारामध्ये पूरा भएकोमा चिह्न (√) र नभएकोमा चिह्न (X) लगाउनुपर्नेछ। एक ताराका सबै सूचक पूरा गरेपछि “एक तारा” तोक्न सकिने छ र एवम् रीतले एक तारा र दुई ताराका सबै सूचक पूरा गरेपछि “दुई तारा” र एक तारा, दुई तारा र तीन ताराका सबै सूचक पूरा गरेपछि “तीन तारा” तोक्न सकिनेछ।